

محیط اجتماعی در زمان شیخ مفید (ره)

پدیدآورده (ها) : براتی، عباسعلی

میان رشته ای :: مجموعه مقالات کنگره شیخ مفید :: شماره 41

از 3 تا 10

آدرس ثابت : <http://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/426599>

دانلود شده توسط : رسول جعفریان

تاریخ دانلود : 18/10/1396

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه [قوانین و مقررات](#) استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

پایگاه مجلات تخصصی نور

www.noormags.ir

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

محیط اجتماعی در زمان شیخ مفید (ره)

شیخ مفید رضوانُ اللهُ تَعَالَى عَلَیْهِ (۳۳۳-۴۱۳ هـ.ق) یکی از بزرگ‌ترین متکلمان و فقهای شیعه امامیه اثنی عشریه است که بنا به نوشته بسیاری، همه علماء پس از وی، و امدارِ زحمات او هستند.

وی در بغداد آن روز، با استدلال نیرومند خویش، مدافع مذهب شیعه بود، و کتاب «المقنعة» وی در فقه، سرمشق نویسندگان دیگر شیعه در این رشته به حساب می‌آمد. در زمینه شناخت مذاهب و فرق، کتاب «اوائل المقالات»، نوشته وی، هنوز هم تازه و قابل استفاده است. مجموعاً دویست (۲۰۰) تألیف مختلف از او ثبت شده که تنها اندکی نزدیک به پنجاه کتاب در دست است.

مفید که به «ابن المعلم» نیز شهرت دارد، مورد تجلیل و تعظیم موافق و مخالف بوده است!^۱

۱- حسن انوشه، فرهنگ زندگی‌نامه‌ها، ص ۷۴۲؛ فقیهی، علی اصغر، آل بویه و

شیخ مفید در اوج شکوفائی تمدن اسلامی می زیست؛ این لقبی است که مورخان و اسلام شناسان به قرن چهارم و پنجم هجری داده اند. برخی از خاورشناسان در این باره تألیفات مستقلی دارند که آدام متز یکی از آنها است. کتاب وی به عربی ترجمه شده و «الحضارة الإسلامية فی القرن الرابع الهجری» نام دارد.^۱

در زمینه علوم مختلف، این عصر، شاهد پیشرفت های شگرفی بود.

علوم عقلی (فلسفه و کلام):

این عصر، شاهد بزرگ ترین فلاسفه و متکلمان تاریخ اسلام بود. شیخ رئیس ابوعلی سینا (م ۴۲۷ هـ ق) در این عصر زندگی می کرد. در زمینه علم کلام، متکلمانی مشهور چون ابوبکر باقلانی (اشعری مذهب)

مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی

اوضاع زمان ایشان، ص ۲۹۳؛ بستانی، دائرة المعارف، ۶۹۶/۱؛ روضة الصفا، ۱۶۴/۴ - ۱۶۵؛ الذهبی، العبر، ترجمه، ۶۶۹/۴ - ۶۷۰، در حوادث سال های ۳۸۰ - ۳۸۱ و ۳۸۲؛ دهخدا، لغت نامه، ماده «ابن المعلم»؛ ماهیگیران تاجدار، ص ۲۰۵؛ الفهرست، ابن ندیم، ص ۲۲۶؛ تاریخ بغداد، ۲۳۱/۳؛ المنتظم، ۱۱/۸ و ۱۲؛ الذریعة، ۲۰۹/۲؛ دول الإسلام، ۲۴۶/۱؛ میزان الاعتدال، ۳۰/۴؛ العبر، ۱۱۴/۳؛ عیون التواریخ، ۱۲/۵۵/۲؛ الوافی بالوفیات، ۱۱۶/۱؛ مرآة الجنان، ۲۸/۳؛ لسان المیزان، ۳۶۸/۵؛ النجوم الزاهرة، ۲۵۸/۴؛ شذرات الذهب، ۱۹۹/۳ و ۲۲۰؛ الرجال للنجاشی، ۲۸۳ - ۲۸۷؛ فهرست الطوسی، ۱۵۷ - ۱۵۸؛ روضات الجنات، ۵۶۳ - ۵۷۰؛ هدیة العارفين، ۶۱/۲ و ۶۲؛ اعیان الشیعة، ۲۰/۴۶ - ۲۶؛ و مصنفات الشیخ المفید فی: هدیة العارفين، ۶۲/۱؛ النسخ المخطوطة فی تاریخ التراث العربی، للفتواد سزگین، ۲۷۸/۲ - ۲۸۰؛ الذهبی، شمس الدین محمد بن احمد بن عثمان (ت ۷۴۸ هـ ق)، سیر أعلام النبلاء، ۳۴۴/۱۷ - ۳۴۵، به نقل از ابن ابی طی (ت ۶۳۰ هـ)، «تاریخ الإمامیة».

۱- آدام متز، الحضارة الإسلامية فی القرن الرابع الهجری.

(م ۴۰۳ هـ ق) و ابن فورک اصفهانی (اهل حدیث) (م ۴۰۶ هـ ق) و حمیدالدین کرمانی (اسماعیلی مذهب) (م ۴۱۲ هـ ق) و اسماعیل بن علی بن احمد بستی (زیدی مذهب) (م ۴۲۰ هـ ق) و احمد بن الحسین هارونی (زیدی مذهب) (م ۴۱۱ هـ ق) و عبدالقاهر بن طاهر تمیمی بغدادی (اشعری مذهب) (م ۴۲۰ هـ ق) و ابو حامد اسفرائینی (اشعری مذهب) (م ۴۰۶ هـ ق) و ابواسحاق اسفرائینی (م ۴۱۳ هـ ق)^۱ در این زمان می زیستند. متکلم بزرگ معتزلی قاضی عبدالجبار (م ۴۱۵ هـ ق) نیز معاصر مفید است.

علوم نقلی:

در این عصر، علوم نقلی نیز از رواج و رونق فراوانی برخوردار بود. دو تن از محدثان بزرگ شیعه، شیخ صدوق (م ۳۸۱ هـ ق) و پدرش در این قرن می زیستند و مدرسه حدیث در قم و بغداد، رونق فراوانی داشت. شیخ کلینی (م ۳۲۹ هـ ق) نیز چند سال پیش از ولادت شیخ مفید در بغداد درگذشت. شاگردان وی مانند ابن قولویه (م ۳۶۸ هـ ق)، تا مدت ها در بغداد می زیستند.

در میان اهل سنت نیز، کسانی چون نسائی (م ۳۰۳ هـ ق) و ابن حبان (م ۳۵۴ هـ ق) و طبرانی (م ۳۶۰ هـ ق) و دارقطنی (م ۳۸۵ هـ ق) و حاکم نیشابوری (م ۴۰۵ هـ ق) و ابونعیم اصفهانی (م ۴۳۰ هـ ق) در دورانی مقارن با حیات شیخ مفید می زیستند.

در این دوره، نقل و بررسی حدیث، و تألیف و تدوین، رشد چشمگیری یافته بود.

۱- تفتازانی، شرح المقاصد، المقدمة.

ادبیات:

در ادب پارسی، شاعر پارسی‌گوی و یگه‌سوار عرصه سخن، ابوالقاسم فردوسی (م ۴۱۲ هـ ق) و در ادبیات عرب، ثعالبی (۴۰۲) مؤلف «یتیمه الدهر»، «مونس الوحید» و «فقه اللغة» در این عصر می‌زیستند.

وجود دو دانشمند و ادیب شیعه، یعنی سید رضی (م ۴۰۷ هـ ق) و سید مرتضی (م ۴۳۶ هـ ق) و ادیبانی چون ابوالعلاء معری و صاحب بن عبّاد (م ۳۸۵ هـ ق) از ادبای برجسته این دوره هستند. بدیع الزمان همدانی (م ۳۹۸ هـ ق) نیز در این دوره می‌زیست.

علوم تجربی و طبیعی:

این عصر، یکی از پرفروغ‌ترین زمان‌ها در زمینه این علوم است. دانشمند بزرگ شیعه حسن بن هیثم (۳۵۴ - ۴۳۰ هـ ق)، ریاضی‌دان و عالم طبیعی در این عصر می‌زیست. او بیشتر به خاطر نظریه‌اش در علم مرایا و مناظر در غرب شهرت دارد و او را به نام «الهازن» می‌شناسند.^۱ وجود ابوعلی سینا، شیخ الرئیس (م ۴۲۷ هـ ق) نیز نشانه اوج دانش پزشکی در این عصر است.

۱- معجم الأعلام الفکر الإسلامی، ص ۳۱۳-۳۱۵، الهيئة المصریة للكتاب، ۱۹۸۴ م؛ ابن ابی اصیبة، عیون الأنباء فی طبقات الأطباء، القاهرة، ۱۸۸۳ م؛ القفطی، تاریخ الحکماء، لیبزیگ، ۱۹۰۳ م؛ مصطفیٰ نظیف، الحسن بن هیثم، القاهرة، ۱۹۴۲ م.

علم سیاست:

سیاستمداران بزرگی در دوره شیخ مفید اعلی الله مقامه می زیستند که در سیاست نظری و عملی، سرآمد روزگار خود، بلکه همه اعصار بوده اند. مانند:

- ۱- صاحب بن عبّاد (م ۳۸۵ هـ ق)
 - ۲- نظام الملک طوسی (م ۴۰۸ هـ ق)
 - ۳- ابوالحسن ماوردی (م ۴۵۰ هـ ق)
 - ۴- سلطان محمود غزنوی (م ۳۸۷ هـ ق)
 - ۵- منصور بن نوح سامانی (م ۳۵۰ هـ ق)
 - ۶- منصور ثانی فرزند نوح سامانی (م ۳۸۷ هـ ق)
- و از خلفای عبّاسی:

- ۱- المطیع لله (م ۳۳۴ هـ ق)
- ۲- الطائع بالله (م ۳۶۳ هـ ق)
- ۳- القادر بالله (م ۳۸۱ هـ ق)

حکومت و سیاست:

قرن چهارم، مصادف است با دوران افول قدرت مرکزی خلافت عبّاسی در بغداد و پیدایش حکومت های کوچک منطقه ای که تنها به صورت شکلی و ظاهری، خود را مطیع دولت عبّاسیان بغداد نشان می دادند؛ و حتی می توان گفت بر خلفا حکومت می کردند. در نیمه دوّم قرن چهارم و ربع اوّل قرن پنجم، آل بویه بر قسمت عظیمی از مناطق مرکزی قلمرو عبّاسیان حاکم بودند، و بغداد را نیز تصرف کرده بودند، و به راحتی می توانستند خلفا را از میان بردارند؛ ولی به عنوان سمبل

وحدت سیاسی مسلمین، آنها را نگه داشتند^۱؛ و قدرت سیاسی در واقع به شیراز منتقل شد.^۲

هرچند گاه یک بار، یکی از دولت‌های محلی به بغداد لشکرکشی می‌کردند و قدرت خود را بر پایتخت سابق امپراتوری مقتدر عباسی و پایتخت اسمی و ظاهری آن تحمیل می‌کردند.

در این دوره، شیعیان نیز برای خود، دولت‌های محلی تشکیل داده بودند که اهم آنها به شرح زیر است:

۱- آل بویه (۳۳۴-۴۴۷ هـ ق):

این سلسله، که بنیانگذار آن ابوشجاع بویه بود، توانست بخش عظیمی از ایران و عراق را به زیر فرمان آورد.^۳

این سلسله نقش مهمی در جنگ‌های میان سامانیان و علویان داشتند.

در سال ۳۳۴ هـ ق در یک سالگی شیخ مفید، احمد بن شجاع الدوله، پیروزمندانه وارد بغداد شد و از سوی خلیفه عباسی المستکفی، لقب امیرالأمراء و معز الدوله گرفت و برادرانش علی و حسن، به ترتیب عماد الدوله و رکن الدوله نامیده شدند. ولی اندک اندک تا سال ۳۷۲، اختلافات داخلی میان برادران بویی در گرفت و در سال ۳۸۰ جنگ با پیروزی بهاء الدوله به پایان رسید، تا این که جلال الدوله خود را شاهنشاه نامید.

اضمحلال و انحلال قدرت آنها از سال ۳۸۸ آغاز شد و تا سال ۴۲۰ که

۱- مسعودی، التنبيه والاشراف، ص ۲۵۵-۲۵۶.

۲- احمد شلبی، موسوعة التاريخ الإسلامي، ۳/۴۱۴-۴۱۷، ط ۸، مكتبة النهضة، القاهرة، ۱۹۸۵ م.

۳- بندلی الجوزی، تاریخ الحركات الفكرية طی الإسلام، ۱/۱۳.

محمود بن سبکتکین، مجد الدوله را برکنار کرد، دیگر ارثی از این سلسله باقی نماند.^۱

این سلسله در اصل دیلمی (از منطقه دیلم در شمال ایران) بودند.^۲ این سلسله همگی شیعه هستند؛ ولی در باره زیدی بودن نخستین افراد آنان، تردیدهایی وجود دارد، ولی در زمان شیخ مفید، یقیناً آنان تشیع امامی اثنی عشری را به عنوان مذهب خویش برگزیده بودند.

۲- حمدانیون (۲۷۲-۳۹۹ هـ ق):

سال ۲۸۳ آغاز سلطه حمدانیان بر بخش وسیعی از سرزمین‌های اسلامی است، زیرا در این سال، حمدان از زندان خلیفه در بغداد آزاد شد و اندکی بعد فرمانداری قم و کاشان را به دست گرفت. در سال ۳۰۳ باز با خلیفه اختلاف پیدا کرد و در سال ۳۰۶ هـ ق در زندان مرد. *تحقیقات پتویر علوم اسلامی*

در سال ۲۹۳ ابوالهیجا به فرمانداری موصل رسید و تا سال مرگش (۳۱۷ هـ ق) در این سمت بود. حسن، ملقب به ناصر الدوله، در سمت فرمانداری موصل تا سال ۳۵۸ هـ ق باقی بود، و در این سال قدرت خود را بر همه دیار ربیع و دیار مصر گسترش داد؛ ولی با امرای آل بویه درگیر شد و در سال ۳۶۹ هـ ق درگذشت. در سال ۳۸۶ هـ ق ابو عبدالله الحسین، صور را گرفت و تا سال ۴۶۵ هـ ق فرزندان او در دولت فاطمیان، پُست‌های حسّاسی داشتند. در سال ۳۳۳ این

۱- دائرة المعارف الإسلامیة، ۳۵۴/۴-۳۵۷، دارالفکر، بیروت.

۲- اصطخری، المسالك و الممالك، ص ۳۰۲؛ ابن الأثیر، الكامل فی التّاریخ، ۱۴۶/۶؛ ابن تغری بردی، النّجوم الزّاهرة، ۱۸۵/۳؛ ابن مسکویه، تجارب الأمم، ۲۷۹/۶؛ محمود عناوی الزهدی، الأدب فی ظلّ بنی بویه، مطبعة الأمانة، القاهرة، ۱۳۶۸ هـ ق / ۱۹۴۹ م؛ فقیهی، علی اصغر، آل بویه و اوضاع زمان ایشان، چاپ دیبا، تهران، ۱۳۶۶ هـ ش.

خانواده، حلب و شمال سرزمین شام را نیز گرفتند.

سیف الدّوله حمدانی از این خانواده به خاطر نبردهای خود با کفار بیزانس (مسیحیان روم شرقی) شهرت دارد. وی از زمانی که حلب را گرفت (سال ۳۳۳ هـ ق)، بیش از پیش به حمله و غارت به سرزمین بیزانس پرداخت. سیف الدّوله در سال ۳۵۶ هـ ق درگذشت. حلب از سال ۳۹۹ پس از یک جنگ، به دست فاطمیان مصر افتاد و سلسله حمدانیان منقرض شد.^۱

وضعیت بغداد در زمان زندگی شیخ مفید (ره):

در دوران زندگی شیخ مفید، اسماعیلیان در شمال آفریقا قدرتی به دست آورده بودند و توانستند از مغرب، به سوی مصر پیشروی کنند و آن را در سال ۳۶۳ تسخیر کنند. خلیفه فاطمی به نام المعز لدین الله در سال ۳۶۳ به قاهره آمد و قدرت را به دست گرفت. مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی

این مسأله عباسیان بغداد را به وحشت انداخت، و آنان را واداشت که بر ضد فاطمیان مصر، دست به حملات تبلیغاتی بزنند، و حتی نسب آنان را منکر شوند. آنان چنین تبلیغ می کردند که خلفای فاطمی مصر، از بنی عبید و یهودی زاده هستند. ایادی خلافت با فشار بر جمعی از علمای مذاهب مختلف از جمله شریف مرتضی، آنان را وادار ساختند که سندی را امضاء کنند که در آن آمده بود که نسب فاطمیان به فاطمه زهراء سلام الله علیها صحّت ندارد. این کار در سال ۴۰۲ هـ ق و در زمان حیات شیخ مفید انجام گرفت.^۲

۱- دائرة المعارف الإسلامیة، ۷۷/۸-۸۲؛ الطبری، ۲۱۴۱/۳؛ ابن الأثیر، ۸ و ۹.

۲- ابن کثیر، البداية و النّهاية، ج ۱۱، ص ۳۴۵ و ۳۴۶؛ الذّهبی، سیر أعلام النبلاء، ج ۱۵، ص ۱۳۲ و ۱۳۳ و ۱۷۷ و ۱۷۸، ط ۱، مؤسّسة الرّسالة، بیروت.